

Kontrapunkt Minattijeve poezije

MARIJA STANONIK

Uvod

Tokratna téma me predstavlja v študentske čase. Pevski zbor primorskih študentov Vinka Vodopivca se je v začetku sedemdesetih let 20. stoletja odzval vabilu na gostovanje pri slovenskih rojakih v Trstu. Zaradi mojega zanimanja zanje od otroških let sem se jim pridružila, ne vem več, po čigavi zaslugi. Z nami sta potovala pesnika Ivan Minatti in Jože Šmit. Tisto srečanje z njima mi je prišlo zelo prav, da sem si ju upala povabiti na literarni večer v Žiri,¹ na eno od prvih prireditev pravkar ustanovljenega Kluba študentov Poljanske doline.² Ob eni od teh dveh priložnosti je Minatti kakor v zadregi omenil, da je kot partizan katero od pesmi napisal tudi kje v bližini Žirov.³ Da je to res, se vidi iz pripisa v podpisani izvod zbirke *Bolečina nedoživetega*: »Ivan Minatti – drugič v Žireh, 20. 37. 71.«

Kronotop Minattijevega ustvarjanja

V prvih letih druge svetovne vojne, ko so Italijani po Ljubljani izvajali racije in vozili ljudi v internacijo, je Ivan Minatti tam obiskoval gimnazijo. Tedaj so on, njegovi najboljši prijatelji in sošolci Tone Brenk, Jaka Kralj in Marjan Novak veliko razpravljali o Prešernu, Cankarju in drugih pesnikih, tudi sami pisali pesmi in ob koncu šolskega leta, zgledovaje se pri vajevcih iz 19. stoletja, izdali

¹ Poleg njiju sem kot tajnica Kluba študentov Poljanske doline povabila še Vladimirja Kavčiča, za katerega sem tedaj že vedela, da izhaja iz naših krajev.

² Miran Frlic iz Gorenje vasi je bil njegov prvi predsednik, avtorica tega besedila pa tajnica.

³ Mogoče ga je nanje vezal vznemirljiv erotični spomin, kakor pričata naslov pesmi *Daj mi roko* (Pečnik, 4. 3. 1945) ter motivno in časovno njej najbližji *Spomin* (Novaki, 22. 3. 1945) (prim. Paternu 1995: 376, 379).

Utrinke. Tako je Minatti imel med vojno »za seboj že dve leti literarnega dela« (Minatti 1965: 811, 812). Italijane so zamenjali Nemci. Na Brenkovo pobudo so nekateri njegovi sošolci začeli razpečevati *Slovenskega poročevalca*. Toneta je nekdo ovadil in okupatorji so ga ustrelili kot talca. To je bil za Minattija signal, da se mora umakniti iz Ljubljane. Padlemu v spomin je napisal nekaj pesmi.

Ognjeni krst je doživel v drugem bataljonu Gorenjskega odreda, ko je ta med Lescami in Jesenicami onesposobil železniško progo. Konec maja 1944 so odred razpustili in moštvo dodelili posameznim brigadam v IX. korpusu, ki se je večinoma premikal po Primorskem. Minatti je za kratek čas postal član divizijske sanitete, nato pa do konca vojne borec v prvem bataljonu Vojkove brigade (Minatti 1965: 811). V njej se je najbolj spoprijateljil s partizanom Andrejem Pagonom - Ogarevim, ki je, tudi sam dober pesnik (Paternu 1995: 108–117), prvi postal pozoren na tovariševo pesniško delo.

V bojih nekje blizu Razpotja nad Idrijo je bil Minatti 3. decembra 1944 ranjen. Premestili so ga v prelično bolnišnico v Novake,⁴ kjer je ostal skoraj do božiča. Tam je na kmečki peči kot ranjenec premišljeval o tragiki vojne⁵ in o sebi: »Prav v tistih mirnih urah je nastala moja morda najbolj doživeta partizanska pesem *Pismo materi iz groba*, ki so jo partizanski kulturniki že tedaj pogosto recitali.« (Minatti 1965: 813)⁶ O tem pričajo številni viri in več naha-jališč (Paternu 1995: 373).

Zaradi pripravljajoče se nemške ofenzive so jih najprej nameravali preme-stiti v bolnico Franjo, a so jih v sili na lojtrskih vozovih prepeljali v zasilno

⁴ Morda pa so bile to Kladje nad Cerknim, ker prav iz te vasi omenja hišno ime »pri Slabetu«.

⁵ V okolici Žirovskega Vrha je v neki razbiti hiši ostala zaseda z nekaj borci. Ponoči so se v belih haljah pritihtapili belogardisti in jih zasuli z bombami. Raztrgana, ožgana in izmaličena telesa padlih so Minattija do dna pretresla (Minatti 1965: 812).

⁶ Na to pesem ga je vezal morda najmočnejši spomin: »Ko je ob osvoboditvi korakala naša brigada iz Bovca proti Monfalconu [Tržič], smo se za hip ustavili tudi v Srpenici blizu Žage na Primorskem in neki možak je ob cesti presenečeno in veselo obenem opazoval obraze borcev, potlej pa vprašal: »ali ni to Vojkova brigada? Recite, ali ste kaj videli mojega sina?« Povpraševal je za tistim nesrečnim fantom, ki sem ga bil videl v tisti bajti, kako so ga raztrgale bombe, in ob čigar smrti je pravzaprav nastala pesem *Pismo materi iz groba* (Minatti 1965: 813).

bolnišnico v gozdove Jelovice, kjer so v strogi konspiraciji ostali dva tedna. Po odpustitvi iz bolnišnice je Minatti postal komisar čete v prvem bataljonu. Janu- arja 1945 so v visokem snegu gazili čez Blegoš do Cerkna in »operirali na Lob- niku, Trnovskem gozdu, Baški grapi Idriji okrog Hotedršice in Črnega vrha in kdo bi si mogel po toliko letih zapomniti vse tiste poti in kraje« (Minatti 1965: 812).

V začetku marca so se iz bitke na Mohorju na Gorenjskem morali pri pričr vrniti v Cerkno. Zaradi ožuljenih nog na pohodu je bil Minatti z bojne črte na Banjski planoti in v Trnovskem gozdu premeščen v premično bolnišnico, ki se je pod zaščito nekega rezijanskega partizanskega bataljona prebivala s Šent- viške gore v Baško grapo in čez Bogatin v dolino Soče, kjer so tri dni, zako- pani v listje, sestradani trepetali, da jih ne odkrijejo Nemci. Posrečilo se jim je izmuzniti v Lepeno. Konec vojne so dočakali v vasi Soča in bili v Bovcu ob razglašeni osvoboditvi deležni nepopisnega navdušenja (Minatti 1965: 814).

Kraji, datumi in okoliščine nastanka Minattijevih partizanskih pesmi

Poleg prve pesmi, napisane v Ljubljani, so Minattijeve pesmi nastajale na krajih od stičišča Gorenjske in Primorske proti Trstu. V arhivskem gradivu so pod njegovimi pesmimi pripisani kraji, po abecedi so to Čepovan,⁷ Kladje nad Cerknim (pri Slabetu), premična bolnišnica v Novakih, Labno, Pečnik [pri Ledinah nad Žirmi oz. Idrijo, op. M. S.], Otlica, Lokve v Trnovskem gozdu, vas Soča v Trenti, Tolmin in Trst. Nekatere pesmi so bolj ali manj natančno datirane, navajam jih kronološko: spomladi 1944; junija 1944; 25. 7. [19]44; 7⁸. 44; konec okt. ali v začetku nov. 1944; dec. 1944; februarja 1945; 22. 3. [19]45; 15. 5. 45; v drugi polovici leta 1944 ali v prvi polovici leta 1945. O okoliščinah nastanka teh pesmi so podatki na popisnih listih za Paternujev projekt Slo- vensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945 dokaj skopi. Avtor pa o tem impresivno poroča v intervjuju z Matijem Malešičem. Čeprav je kot sanitejec objavlj al pesmi v glasilu Ogareva [partizansko ime Andreja Pagona, op. ur.], na stenčasih in v bataljonskih časopisih, se ni želel ukvarjati s propagando, kajti

⁷ Minatti (prim. 1965: 814) sicer izrecno navaja, da ga tam ni bilo.

⁸ Ni jasno, ali pri datumu manjka dan ali mesec.

svojo partizansko liriko je imel za »intimen zapis udeleženca osvobodilnega boja«, sebe pa je imel za »tihega in malce samotnega kronista velike dobe«. Njegova zbirka *S poti* velja za »eno najbolj osebnih partizanskih lirik tistega časa«, zato so ji nekateri očitali, da ni mobilizacijska, kot so bili na primer skeči, bojna gesla in borbene pesmi (Minatti 1965: 812–814).⁹

Objave Minattijevih pesmi

V zbirki *Pesmi borcev XXXI. divizije* iz leta 1944 sta bili objavljeni Minattijevi pesmi *Okrog ognjišča* in *S poti*. Tudi nekatere druge naj bi bile objavljene že med drugo svetovno vojno – v partizanskih četnih in bataljonskih glasilih (prim. Dobrovoljc 1985: 217–218), kar potrjuje tudi sam avtor (Minatti 1965: 812–813). Terensko delo izpričuje medvojne objave treh pesmi (*Pismo materi iz groba*, *Bele gazi*, *Igraj, igray, harmonikar*) v *Bolniškem listu SVPB Franja* (Minatti 1945: 2–3) in ene (*Okrog peči*) v *Naši borbi* (Stanonik 1995: 83).¹⁰

V nepodpisanem članku *Stenski in žepni časopisi v IX. korpusu*, ki je dostopen zgolj v nepaginiranem tipkopisu, je *Pismo materi iz groba* kombinirano s pesmijo *Pri nas je lepo* (prim. Stanonik 1973: 756). Iz *Pisma* sta prvi dve kitici, vendar je v prvi vrstici prve kitice izpuščen pozdrav (»Mama! Pošiljam ti pozdrav«), manjkata pa tudi dve vrstici tretje kitice: »in pojemo, dokler se petelini / ne oglase in k jutru zazvoni«. Zadnje tri vrstice v tretji kitici so vzete iz tretje kitice pesmi *Pri nas je lepo*.

Neimenovani dopisnik je s tropičjema nakazal, da citat prve pesmi ne gre od začetka, in da ni dokončan. Je pa vprašanje, zakaj je zadnje tri vrstice iz druge

⁹ V pogovoru z Matijem Malešičem podoživlja, kaj vse je vplivalo na nastanek njegovih pesmi med vojno. »Pa tudi vrsta pesmi ki sem jih napisal šele pozneje, je v gozdovih dobila svoj začetek skiciran v notesu ki sem ga na vseh pohodih neprestano nosil s seboj in vanj zapisoval in zapisoval. Marsikatero pesem sem tedaj napisal kot osnutek, v mirnejših časih pa je ta skica dobila dokončno obliko. To je bilo prve mesece po vojni ko sem pripravljajl za tisk tiste pesmi ki jih danes ljudje poznajo pod skromnim naslovom *S poti*.« (Minatti 1965: 812–814)

¹⁰ Tudi drugotni vir navajam zaradi nepopolnih podatkov o prvem viru in ker je nekdanji Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) na novi lokaciji reorganiziran in preimenovan v Inštitut za novejšo zgodovino.

pesmi priključil prvim, ne da bi to očitneje pokazal; tako se vse tri kitice berejo kot celota:

... Pod bukvo v grapi
ležim in mi je prav. Med korenine
sem ujet in čakam, da zasine
žarko jutro čez moj temni dom. Sapi,

Ki jih ti¹¹ skoz suhe veje nad grobovi
sem naročil, naj te potolaži.
Saj nisem sam. Z menoj namrtvi [sic!] straži
so še drugi fantje. Kot sinovi

istega očeta smo. Ko se zmrači
zapijemo skoz prst o domovini.,
Saj vemo – zdaj, zdaj zacvete
roža svobode in z njo kot val
bo hitela pomlad preko svobodnih tal ...¹²

Skleпам, da je nepodpisani avtor omenjenega članka Minattijevo pesem spremenil in sestavil tako, da bi izzvenela v optimističnem pričakovanju svobode. Glede na to, da je bil Minatti tudi bataljonski politkomisar, je mogoče sam napisal ta članek in ga opremil s citatoma iz dveh lastnih pesmi. Mogoče je tudi, da je po dogovoru z njim tako ravnal Andrej Pagon - Ogarev, ki je bil eden najbolj prizadevnih vojnih dopisnikov.

Pesem *Pri nas je lepo* je natipkana druga v vrsti treh pesmi na tankem listu formata A4. Nekdo, ki jo je popravljal s črnilom, se je podpisal kot Lojze:¹³

Pri nas je lepo,
čeprav nam je včasih težko
in so od bedenja rdeče oči
in trudnost kot mora nad nami visi.
Pri nas je lepo.

¹¹ V prvi vrstici druge kitice je napaka: »ki *jib* ti skoz suhe veje« namesto »ki *ibti*«. Iz tega bi z veliko previdnostjo mogli sklepati, da je poročevalec vedel za verze na pamet, besedila pa ni imel pred seboj; ali pa je bilo besedilo tipkano po nareku.

¹² IZDG 252.III.5.

¹³ V pogovoru 5. oktobra 1972 je avtor zanikal, da bi pesem popravljal on sam (IZDG 696.I 2 č; druga varianta IZDG 252.III.3).

Pa je včasih hudo pri nas:
takrat ko k nam pride smrt v vas
in z njo naši najboljši gredo
in vemo, da jih več ne bo ...
takrat je hudo pri nas.

Pa je pri nas le lepo.
Saj vemo – zdaj zdaj zacvete
roža svobode in z njimi kot val
bo hitela pomlad preko svobodnih tal...
Takrat bo pri nas še vse bolj lepo.

Neznani poročevalec, morda Minattijev prijatelj Andrej Pagon - Ogarev pospremi omenjene kitice s toplimi besedami: »Globoko lirsko doživetje so Minattijeve pesmi iz I. bataljona 16. SNOB (Pismo materi iz groba, Bele gazi, Pri nas je lepo).«¹⁴

Ob arhiviranih besedilih¹⁵ iz Tolminskega muzeja nastaja vtis, da se je pripravljal zbirka z več Minattijevimi pesmimi, le da do njene uresničitve ni prišlo. Nekatere so na tipkopisih oštevilčene (5–6, 7, 8–9, 25, 26–27, 29–30, 31, 32), kar da misliti, da jih je Minatti zbral v tipkopisno zbirko (prim. Paternu 1995: 378).¹⁶ Vprašanje je, ali manjkajoče vmesne številke pomenijo izgubljene Minattijeve pesmi, ali gre za predvidene pesmi drugih avtorjev. Pri nekaterih tipkopisih je na dnu dodano samo ime »Ivanov«. Avtor se je poleg njega še rokopisno podpisal: »Minatti Ivan« (prim. Paternu 1995: 378).

Vprašanja, ki sem jih načela, so pomembna za morebitno izdajo Minattijevega *Zbranega dela*. Tedaj bo nujno poiskati in preveriti popravke pesmi in rokopise, ki še niso prišli v javnost.

¹⁴ IZDG 252 III 5 (prim. Stanonik 1973: 756).

¹⁵ TM mapa 701. Besedila so natipkana na pisalnem stroju brez šumnikov, kar se vidi po dodanih strešicah, ki niso prave, temveč naknadno dodan krativec tudi nad s in z, torej ne gre za srbohrvaški ć (pomeni, da je bil rekviriran iz kake italijanske zaloge. Na dobro situiranost kulturniške skupine kaže vtis, da so rokopisni dostavki z nalivnikom. S črnilom in peresom bi bilo veliko razkošje, saj zahtevata veliko več časa in miru.

¹⁶ Večji del zbirke je prišel v roke skladatelju in zborovodji Maksu Pirniku.

»Partizanska breza«

Literarno besedilo je sad posameznikovega ustvarjalnega dometa, »umetnostnih tokov in kulturnopolitičnih kánonov«, ki v razviti družbi ne utesnjujejo različnih ustvarjalnih usmeritev, ampak jih celo podpirajo. Vsak ustvarjalec si izbere sebi ustrezajoči kánon ali celo ustvari novega. V totalitarni družbi pa je na voljo samo eden, največkrat po meri oblastnika. Predpisani kánon ne pospešuje različnih ustvarjalnosti posameznikov, marveč utrjuje moč oblastnika. To zakonitost po Dolganu potrjujejo številna konkretna zgodovinska dejstva (Bernik in Dolgan 1988: 19).

Kot poroča Viktor Smolej, so se med partizani vprašanja o razmerju med umetnostjo samo na sebi, njeno svobodo in morebitno uporabnostjo na naših tleh posebej zaostрила po kapitulaciji Italije. Od jeseni 1943 se je v propagandnih odsekih vojaških enot od glavnega štaba navzdol in tudi v civilnih ustanovah (Slovensko narodno gledališče, Znanstveni inštitut, Slovenski umetniški klub, Radio OF, Frontno gledališče, Lutkovno gledališče, slikarski atelje pri Centralni tehniki, prosvetni odsek pri predsedstvu SNOS z oddelki za kulturo, literaturo in gledališče itn.) po ustalitvi osvobojenega ozemlja na Dolenjskem zelo povečalo število kulturnih delavcev in umetniških ustvarjalcev. Med njimi so se vžigale razprave, »kaj je umetnost, komu je namenjena, kaj je umetnikova svoboda, čemu ustvarjati« (Smolej 1971: 51). Umetnike je vznemirilo poročilo Propagandnega odseka Glavnega štaba NOV in POS z dne 13. marca 1944,¹⁷ da bo začelo izhajati glasilo (*Propagandist*) s poučnimi članki »za vse, ki se v vojski udeležujejo kot pesniki, pisatelji, slikarji, pevci itd.«, da bi dosegli še večjo povezanost s propagandnim delom političnih ustanov tako za vojsko kot civilno prebivalstvo (Bernik in Dolgan 1988: 38). 4. aprila 1944 je izšel prvi zvezek, z blažjim naslovom *Smernice* z osrednjim člankom *Naloge našega tiska*. V njem je Cene Logar zastopal naslednja stališča:

Ves tisk naših partizanskih edinic mora biti tak, da bo utrjeval borbenost partizanov, da bo partizane politično utrjeval, da bo odpravljal politično nejasnost, da jih bo politično vzgajal, da bo krepil tovarištvo. Tisk mora biti predvsem orodje, sredstvo našega narodnoosvobodilnega boja [...] Radi te vezanosti umetnost ni popolnoma nič ovirana,

¹⁷ NOV in POS sta kratici za Narodnoosvobodilno vojsko in partizanske odrede Slovenije.

ampak le usmerjena. Vse to velja tako za pesmi¹⁸ kot za reportaže in politične članke. [...] Listi morajo biti tista sila, ki pomaga vašim vojaškim funkcionarjem edinice vleči do vedno večje izpopolnitve, ne pa jih uspavati v sentimentalnosti in samozadovoljstvu. To škoduje naši borbi. (Nav. po Smolej 1971: 52)

Smolej v nadaljevanju citira Logarja, ki zahteva, da morajo ti listi postati orodje, sredstva

za povzdigo korajže, borbenosti, morale predanosti naših borcev narodnoosvobodilnemu boju. Zelo pa poudarjamo: vse to ne izključuje umetnostne višine naših listov, ampak jo le usmerja. Vse te cilje se da doseči tudi z umetnostjo in le ta umetnost bo prava, resnična, nova umetnost, umetnost borečega se slovenskega naroda. Le tako bo umetnost zrasla iz našega naroda, ki se bori in si ustvarja novo pravico, novo družbo, novo življenje. (Nav. po Smolej 1971: 52)

Cene Logar je v naslednji številki *Smernic* svoje stališče še bolj napel z uničujočo kritiko slovenske literature iz obdobja do druge svetovne vojne. Ante Novak ga je v istem listu podprl z zahtevo po uradnem optimizmu na mitingih: »Nočemo sentimentalnega kiča, neplodnega objokovanja, črnoglednih pesmi. Take pesnitve ne dvigajo borbenega duha, prej vzbujajo obup in kapitulantstvo.« (Nav. po Smolej 1971: 52–53) Matej Bor je imel *Smernice Glavnega štaba* za »zelo zahteven in avtoritativen list« in nikakor mu ni bilo prav, da »so brumni propagandisti, ki niso nikoli napisali nič literarnega, zmerjali tiste, ki so se vse svoje življenje ukvarjali z literaturo« (Kalan 1975: 142–143). Filip Kalan ne taji prerekanj »o tisti stari in oguljeni kontroverzi med tako imenovanimi čistimi in tako imenovanimi tendencioznimi umetniki«:

Tu na partizanskem smo zašli v velike težave tisti, ki smo bili za to, da naj pojejo tisti, ki imajo kaj peti, pa jim tudi glasu ne manjka. S to srednjo mero zdrave pameti smo zelo težavno krmarili med Scilo in Karibdo: eni so nas sumničili, da bi radi Pegazu pristrgili peroti in ga vpregli v komat vsakdanjih tegob, drugi so nas poslušali z nagubanim čelom, češ ti lahkoživi umetniki nam bodo slej ko prej zapravili sleherni napredek. (Kalan 1975: 160)

Med likovniki je ta razprava prišla do viška s pojmom »partizanske breze«:

Neki tovariš, negledališki človek, je trdil, da slikarji po osvoboditvi ne bodo več slikali običajnih tihožitij, kot npr. cvetic v vazi ali sončnih zatonov ipd. »Ne rečem«, je dejal, »da ne bodo več slikali brez, toda te breze bodo morale biti narodnoosvobodilne breze.

¹⁸ Ni naključje, da so pesmi navedene na prvem mestu.

Na deblo bo morala biti prislonjena puška, breza bo prestreljena od rafala brzostrelke ali podobno!« in tako smo odslej take prenapeteže imenovali kar na kratko »narodnoosvobodilna breza«. (Simčič 1966: 522)

Vojaški krogi z Glavnim štabom na vrhu so s podporo partijskih krogov zagovarjali »partizansko brezo«, ki je postala pojem za zahtevo, naj bo umetnost orodje družbe, trenutno osvobodilnega boja (Smolej 1971: 51). Okrožnica Glavnega štaba z dne 29. januarja 1944 je »vsem tovarišem slikarjem partizanom« sporočala, da jim za nameravani album najboljših slik pri izbiranju motiva pušča svobodo. Toda:

Izključena so tihožitja in pokrajine, ki so jih navadno upodabljali malomeščanski umetniki. Prepričani smo, dragi tovariš, da boš vzel stvar resno in da boš za naš album poslal res sliko, ki bo odraz tvojih doživljajev in izkušenj iz partizanskega življenja, [...] da slovenskemu narodu pokažeš, kako stoji slovenski umetnik ramo ob rami z njim v tej veliki borbi. (Nav. po Smolej 1971: 53)

Navedeni predpisi za ustvarjanje so vznemirili umetnike, saj so se po besedah Marjana Dolgana

zavedali, da jim preti popolno degradacija umetnosti v deklarativni utilitarizem. Večina umetnostnih ustvarjalcev, ki je vstopila v partizansko gibanje, se je že pred drugo svetovno vojno na različne načine bojevala proti meščanski cenzuri in omejevanju ustvarjalne svobode. Priključitev partizanstvu jim ni pomenila samo boja za narodno osvoboditev, temveč tudi boj za ustvarjalno svobodo. Če so v začetku protikupatorskega boja razumeli potrebo po propagandnih besedilih, pa je favoriziranje in normiranje teh postalo leta 1944 anahronizem. (Bernik in Dolgan 1988: 42)

Med prvimi se je utilitarnosti poezije uprl Jože Brejc – Franček, pozneje znan pod psevdonimom Jože Javoršek, z obešenjaško *Najnovejšo pisarijo* (prim. Javoršek 1972: 68–76, 88–90). V Prešernovem stilu *Nove pisarije* se je v nasprotju z uradnimi zahtevami po utilitarnosti partizanskega pesništva in časnikarstva zavzel za avtonomnost poezije. Z njo je pred živim občinstvom v Hudi jami¹⁹ požel navdušenje, toda Boris Kidrič mu jo je prepovedal ponavljati

¹⁹ Tako so pravili vrtači, v kateri je agitprop avgusta 1943 organiziral prvi zabavni večer (Kocbek 1967: 132–133; Kocbek v Dolgan 1988: 28). Te Hude jame v Kočevskem Rogu ne gre zamenjevati z zloveščo Hudo jamo (v bližini Laškega), ki je opušteni rudniški rov.

in je za kritiko o njej na seji Izvršnega odbora določil posebno točko (Bernik in Dolgan 1988: 29–30).

Nasprotja so nastajala ne samo na vrhu oblastne piramide v Rogu, temveč tudi daleč vstran, kar izčrpno tematizira poglavje o diferenciaciji literarne kulture med drugo svetovno vojno in dilemah slovenskega narodnoosvobodilnega oziroma odporniškega pesništva (prim. Stanonik 1995: 75–97). Mile Klopčič je na primer v spremni besedi k *Pesmim naših borcev* v prvi polovici leta 1944 – kot kaže, *Smernicam* navkljub – priporočal: »Kar vas [partizanske pesnike, op. M. S.] resnično prevzame, o tem pišite brez strahu, brez kakršnih koli predsodkov. Tako bodo pesmi pridobile eno svojih obveznih odlik: iskrenost, resničnost izpovedi in razpoloženja.« (Nav. po Smolej 1971: 53) Spor o angažirani in neangažirani umetnosti je poskušal zgladiti Aleš Bebler, in to v partijskem glasilu *Ljudska pravica*. 4. novembra 1944 se v članku *Nekaj o umetnosti* takoj izreče zoper »partizansko brezo«:

Kot nebo od zemlje sem daleč od bedaste teorije o 'narodnoosvobodilni brezi'. Bedaste zato, ker začenja problem pri koncu namesto pri začetku, začetek pa je – v umetniku. Pogoj ustvarjanja je njegovo doživetje. Torej bo dal umetnine, kakršnih smo žejni, edino tisti, ki doživlja to, kar mi doživljamo. Taka doživetja pa bodo dala umetnine, na katerih ne bo treba s prstom iskati partizanov in njegove mule pod brezo, kajti pri prvem pogledu nanje ti bo glasneje bilo srce – čutil boš v njej ljubezen do naše zemlje, ponos, da zanj prelivamo kri, samozavest zmagojočih. V tem je bistvo vprašanja. Ali je iskreno in globoko doživetje izvor produkta ali pa ne. V prvem primeru bo – kdor obvlada formo – nam vsem nekaj povedal in vsi mu bomo prisluhnili. Pa naj je na sliki ali na odru partizan in njegova mula ali pa naj ga ni. Morda bo le slika breze same povedala več o naši ljubezni do rodne grude. V drugem primeru pa bo nastal zmazek vključ dolgi koloni mul, ki se vije čez planoto. (Nav. po Smolej 1971: 54)

Cene Logar je načelno kritiko do prevladovanja estetske funkcije v literarnem pisanju konkretiziral z oceno glasil *Naša pest*, *Gorenjski partizan* in *Za Vojkom*. *Naša pest* je reagirala dostojanstveno in se ni pustila zмести. Pri *Gorenjskem partizanu* so zamenjali urednika, ki je dotedanjo rubriko Kulturni pregled zamenjal z rubriko Propagandno delo naših edinic (Stanonik 1995: 82–83). Še bolj radikalno so ravnali v tretjem primeru. Literarno usmerjeno glasilo *Za Vojkom*²⁰ je

²⁰ Morda mu je bilo v napoto tudi ime. Janko Premrl - Vojko je po bitki z Italijani 15. 2. 1943 podlegel ranam. Sicer so imenovali po njem eno od partizanskih brigad in ga oklicali za narodnega heroja (ES 1995: 296), toda med ljudmi do danes obstaja sum o okoliščinah njegove smrti.

bilo ukinjeno in ga je zamenjala propagandno nastrojena *Naša borba* (Stanonik 1995: 83), v kateri pa so vendarle dali prostor Minattijevi pesmi *Okrog ognjišča* oziroma *Okrog peči*.²¹

Potemtakem ni dvoma, da je trenje med tistimi, ki so v tisku gledali zgolj ali predvsem in najprej pomoč orožju, in zastopniki avtonomne poezije seglo tudi v t. i. bazo, v bojne enote.

Breza v Minattijevi poeziji

Ivan Minatti je kot politkomisar moral razumeti potrebe časa in okolja po mobilizatorskih in geselskih besedilih, a se je sam izogibal propagandnim nalogam in se je bil pri pisanju pripravljen podrediti le osebnim notranjim vzgibom. To ni ostalo brez posledic. Pripombe, da so njegove pesmi lirične, so tedaj veljale za očitek (Stanonik 1995: 81). Čeprav je kot pesnik na Gorenjskem in Primorskem našel tudi kaj literarne družčine, je bil predaleč od »slovenskega literarnega salona v zelenem« (Dolganova oznaka; Bernik in Dolgan 1988: 19–33), da bi lahko neposredno sledil razpravljanju o »partizanski brezi« kaj šele, da bi posegel vanj. Toda občutljivega lirika je morala zažeti že trda besedna zveza »partizanska breza« oziroma »narodnoosvobodilna breza«.

Že od začetka njegovih partizanskih časov je bila zanj narava močan pesniški navdih:

[T]isti dolgi, utrudljivi, a vendar nepopisno lepi nočni pohodi. Nanje me vežejo še danes čudoviti spomini, saj je bilo v njih nekaj enkratnega in neizbrisnega [...] Pohod skozi Trnovski gozd v visokem snegu, naše poti pod krošnjami stoletnih dreves, mrzle in jasne noči, polne zvezd in mesečine, v daljavo hiteče kolone ljudi – vse to se je na tistih pohodih najbrž za zmerom vtisnilo vame. (Minatti 1965: 813)

Minattijeve lirične breze so daleč od surove ideologije in trde deklarativnosti partizanskih aktivistov:

V mladih brezah tiha pomlad
V mladih brezah tiha pomlad,
v mladih brezah gnezdijo sanje –

²¹ IZDG P/191-I, št. 7. *Naša borba*, str. 3. Drugih podatkov ni (ciklostil).

za vse tiste velike in male,
ki še verjejo vanje.

[...]

O, v mladih brezah je tisoč sanj,
pomladi in zastrtih smehljaev,
kot v pravljičah Tisoč in ene noči
iz daljnih, prečudnih krajev.

O, v mladih brezah je tisoč življenj
za vse tiste, ki ne znajo živeti
in le mimo življenja gredo
kot slepci in zagrenjeni poeti. (Minatti 1954: 193–194)

Če mogočna drevesa v mrzlih nočeh iz navedenega spominskega odlomka zastopajo moški princip, pesem brez naslova, a s prvo vrstico *V mladih brezah tiba pomlad*, zastopa ženskega. Motiv pomladi, ki meri na rojevanje, dopolnjujeta motiv gnezda in življenja. S tem se Minatti približa Župančičevi pesmi, v kateri je breza poosebljena deklica.²² Tako se ji je pesnik avtentično oddolžil, ne da bi kakor koli posegel v polemiko v boju za čisto umetnost. Morda je bilo res naključje, morda pa tudi ne, da je bila pesem prvič objavljena v reviji *Beseda* leta 1954 (št. 4–5, 193–194) ravno čez deset let po utilitarni zlorabi nedolžnega drevesa.

Na naslednjo pesem o brezi Minatti ni čakal celo desetletje. Prvič je bila objavljena v zbirki *Nekoga moraš imeti rad* (1963), ne da bi bila v njej enkrat samkrat konkretno imenovana:

VSADILI so jo
– tako nezemeljsko, tako otroško drobno –
med črne, grobe zidove
in ji veleli:
Rasti!

Niso je videli:
ko je pomlad bučala preko streh,
je zaman stezala kvišku
brsteče prstke.

²² »Breza, breza tenkolaska, / kdo lasé ti razčesava, / da stoje ti tak lepó? ... « (Župančič 1963: 6–7)

Niso je čuli,
kako je vabila čmrlje,
ponujala pticam veje.

Ko je vdana trosila
zlate solze na sajasti tlak
in so visoko v oblakih
klicali žerjavi,
so postajali pred njo:
»Kako lepo je naše dvorišče!«
Zdaj mrtva podrhteva
pod kapljami aprilskega dežja.

Ob njej, prislonjena k steni,
sekira in novo drevo.
Drobno. Prosojno. (Minatti 1963: 5)

V primerjavi s prejšnjo pesmijo ni mogoče prezreti njune sorodnosti v milini opisa; le da gre tu za eno samo drevo, čigar rast spremlja lirski osebek od začetka do konca. Da gre za brezo, se da zanesljivo sklepati po metafori za njeno listje, ki jeseni odpada in »trosi / zlate solze na sajasti tlak«. ²³ Še zanesljivejši je ta sklep, ko preberemo v epilogu predzadnji dve vrstici. Gre za Minattijev enkratni, pesniško zrcalni odziv na polemiko o »partizanski brezi«, v kateri je bila postavljena zahteva: »Na deblo bo morala biti prislonjena puška, breza bo prestreljena od rafala brzostrelke.« (Simčič 1966: 522) V nasprotju s tem je pri Minattiju na dvorišču sredi blokov namesto puške k steni prislonjena sekira, ki je podrla brezo namesto »rafala brzostrelke«. Na neokusno polemiko lahko meri tudi dvostišje: »Zdaj mrtva podrhteva / pod kapljami aprilskega dežja.« Ne samo zaradi kronološkega namiga, saj so *Smernice* št. 1 izšle 4. aprila leta 1944, ampak tudi sporočilno: *Smernice* lahko razumemo kot »aprilski dež«, ki bi utegnil uničiti brezo. A ne! Na rast čaka »novo drevo«. In nova bolečina minevanja! V Minattiju je dvajset let zorela pesem, s katero se je rahločutno, obzirno vključil v razpravo o »partizanski brezi« in drevesu povrnil poetični sijaj. Kot se je »partizanska breza« spočela v likovni umetnosti, si tudi ta epilog lahko živo naslikamo pred oči.

²³ »Jesenski čas mi je bil prav tako kakor še dandanes tudi v partizanih najljubši! Trnovski gozd se koplje v tem letnem času v tistih čudovitih rdečih in rjavkastih barvah. Ob pogledu nanj sem pogosto družil pokrajino s svojimi občutji. Verjetno ni zgolj naključje, toda od vseh naših pesnikov sta mi bila že od nekdaj najbolj pri srcu Josip Murn-Aleksandrov in Srečko Kosovel.« (Minatti 1965: 814)

Minatti – družbeni kritik ali prerok?

V zgodovini je marsikateri pesnik (npr. Vergilij) doživel status preroka. Od slovenskih pesnikov si je tak sloves prislužil Simon Gregorčič z domoljubno odo *Soči* (Gregorčič 1964: 11–13),²⁴ saj se je med prvo svetovno vojno v njenem porečju na soški fronti v bojih med italijansko in habsburško avstrijsko vojsko res dogajalo, kar je v njej napovedoval: »Tod sekla bridka bodo jekla, / in ti mi boš krvava tekla.« (Gregorčič 1964: 12) Še prej se pojavi »krvava reka« v deveti tercini Uvoda h *Krstu pri Savici*, ko »Slovenec že mori Slovenca brata« (Prešeren 1962: 90), kar se je bridko uresničilo med drugo svetovno vojno. Ivan Minatti v sonetu *Okrog ognjišča* oziroma *Okrog peči* sebe uvršča med »izobčene preroke novih dni«. Pesem impresionistično izrisuje žanrski motiv skupine partizanov, ki obmolčijo in jim misli uhajajo k domačim, a kako naj se veselijo prihodnosti, če bodo v njej »izobčeni preroki novih dni« (Minatti 1945: 3).

Pesniki navadno napišejo več, kot hočejo, in kot mislijo, da napišejo. Pri branju Minattijeve poezije se je težko ubraniti asociacij, s katerimi nas danes seznanjajo raziskovalci slovenskih povojnih grobišč. Vprašanje je le, ali je prikazana motivika preroška napoved odkritij čez trideset, petdeset in več let ali nekakšna vedeževalska večšina ali preprosto rezultat bolečine in razočaranja ob šepetanju o rečeh, za katere javnost ni smela vedeti.

Pri prvem branju razdelka *Termitnjak* v Minattijevi pesniški zbirki *Bolečina nedoživetega* iz leta 1970 sem se čudila, od kod lirskemu avtorju motivika v pesmi *Bilanca*. Zdaj sklepam: avtor je najbrž moral več vedeti o povojnih dogodkih, kot sem takrat vedela jaz in večina iz moje generacije. Danes deluje njena snov evidentno razumljivo, jasno in pregledno. Lirski osebek terja premislek o doživetih zgodovini:

Nekaj je narobe
nekaj je prav res narobe
treba bo prelistati račune
za nazaj
Nekje je napaka
pravzaprav čisto majčkена napakica:
gre za milijon

²⁴ Nastala 1866, objavljena 1879 (Gregorčič 1964: 131–132).

dobro naloženih kosti
 za kak milijon
 oči in src
 vročičnih od navdušenja
 da ne štejemo
 solz obupa vere kletvic
 in kar je še takih neoprijemljivih postavk
 kot je dim
 upepeljenih ljudi in domačij

Nekje tiči napaka
 in red mora biti

Kajti kaj več kdaj in od kod
 in na vratih inspekcija
 Sila natančna zoprna gospa
 zgodovina
 S suhljatim kazalcem bo
 kot z nihalom velikanske ure
 ki kaže stoletja
 drsela
 od rubrike
 do rubrike.

Kako si naložil kapital?
 koliko vrgle obresti?
 kako si obračal kosti in srca?
 da o solzah in slepi veri
 in kar je še takih neoprijemljivih postavk
 ne govorimo

Z nepremičnim pogledom bo terjala odgovor
 Z nepremičnim pogledom bo terjala odgovor
 [...] (Minatti 1970: 113–114)

Novo branje odkriva v tem razdelku preroško videnje posmrtnih ostankov pobitih ljudi v Teharjah, Hudi jami in Macesnovi gorici v Kočevskem Rogu, ki seveda simbolizirajo tudi vse druge kraje poveljnih pobojev. Cikel *Močvirje* I–IV (Minatti 1970: 101–106) me spominja na zloglasno Teharje.²⁵ Na območju,

²⁵ Koncentracijsko taborišče Teharje je dobilo ime po naselju Teharje, vendar nikoli ni stalo v tem kraju, ampak v Bukovžlaku ob cesti, ki s Teharij vodi proti Proseniškem (Pesjak 2022: 133).

kjer je bilo leta 1945 zasutih neprešteto število žrtev, sta nastali dve odlagališči odpadkov:²⁶

Po drugi svetovni vojni se je na Teharjah zgodil dvojni zločin. Prvi, najgrozljivejši, je bil, da so v Bukovžlaku in na bližnjih moriščih pobijali nedolžne žrtve. Drugi zločin se je zgodil, ko so njihova mrtva telesa polili z žlindro ter prekrili s smetmi. (Stanislav Lipovšek 2015, v: Pesjak 2022: 150)²⁷

»[Z]aradi skrivnosti, ki jo zakriva zemlja, odpadni material in jo raztaplja voda teharskega jezera« (Kramberger 2004, nav. po Pesjak 2022: 152), se o tem kraju ni smelo govoriti, kaj šele mu priti blizu. Kaj pa je gnalo pesnika Minattija, da je moral, da si je upal peti o *takem* prostoru:

Gnile vode
požrešni ribji gobci
vodene oči
ki od povsod preže
labirint ščavja in ločja
vodene oči
od povsod preže
Čuječi somrak
sluzasta gomazeča
bitja v blatu
z muljem v očeh
z usti zalitimi z vodo
da se še vpiti ne da
kdaj pa kdaj
senca velike ribje plavuti –
in v škregah
pretrgano zagrga
labirint labirint
umazane pene
v spletu gnijočih
lišajastih brad

²⁶ Dolino pod taboriščem so zgradili najprej z eno pregrado in vanjo spuščali strupene odplake sadre iz Cinkarne, nato pa nad njo še eno pregrado, kjer so oblikovali osrednje celjsko komunalno odlagališče (Pesjak 2022: 140).

²⁷ »V Bukovžlaku se je zgodil ne samo množičen pomor političnih nasprotnikov, temveč tudi izničenje njihovega spomina. Ljudje vseh starosti in obeh spolov so bili predelani v snov, dobesedno v odpadno snov. [...] bili so zadelani v nič z odpadki, s pozabo in z molkom.« (Brane Senegačnik 2015: 150)

striženje strganje škrtanje
požirajočih čeljusti
sleherni gib
umik ali napad
Negiben svet
molč zelene teme
vodene oči
od povsod preže (Minatti 1970: 101)

Druga pesem v ciklu z metaforo »Velike ribe« pravzaprav tematizira Orwellovega Velikega brata, ki ima vse pod nadzorom: »zakaj moje nepremično oko / vse vidi: tudi tvojo misel črv« (Minatti 1970: 103). Tretja pesem se spet vrne k tistim tam spodaj: pod vodo ali k zasutim pod prst in pesek. Elegično. Naturalistično. Sarkastično.

Ohranjeni čevlji iz jame pod Macesnovo gorico v Kočevskem rogu²⁸ nazorno potrjuje, kako so zmetani vanjo »hlatali za kapljo čiste vode«. In kdove, kaj se je dogajalo med tistimi, ki so se zatekli v stranske rove in jim je bilo jasno, da zanje kljub začasni rešitvi ni izhoda:

Mi smo majhni majhni
majhni smo mi
tu spodaj
na dnu
negibna lepljiva luža
v škrgah
naša majhna usta
hlatajo za kapljo
čiste vode
Majhni smo mi
majhni majhni
tu spodaj

²⁸ Prim. razstavo in film *3450 umorjenih – Jama pod Macesnovo gorico – slovenski Katin*. Od aprila do septembra 2022 so arheologi v breznu pod Macesnovo gorico izkopali posmrtno ostanke 3450 moških, umorjenih od 2. do 10. junija 1945. Jama je bila delno minirana že leta 1945, ko so se izvajali poboji, sledilo pa je veliko miniranje čez okoli deset let, ko so razstrelili celoten strop jame. Zaradi razdrobljenosti kosti povsem natančno štetje žrtev ni bilo mogoče. Okoli polovica, več kot 1750 jih je bilo starih nad 24 let, več kot 800 jih je bilo starih med 20 in 23 let, več kot 800 pa manj kot dvajset let. Nobeden pa ni bil mlajši od 14 let. (Zloženka za obletno mašo na grobišču v Bukovžlaku, Župnija Teharje, 6. 10. 2024).

na dnu
 Zakon močvirja
 nas davi
 peska nam je nasul
 v oči
 naša pota je prepredel
 s pastmi in zankami
 koljemo se
 popadamo naravnost
 prek rame
 od spodaj
 grizemo v trebuh nogo tilnik
 žvečimo hitro
 žvečimo vztrajno
 žvečimo ko nas žečijo
 žre nas labirint
 naš glas ne seže daleč
 naš glas ne seže visoko
 gost zelen molk
 ga razje
 vodene oči
 zabliskajo iz zased
 Naša majhna usta
 so žejna
 naša majhna usta
 se spominjajo
 živih čistih izvirov (Minatti 1970: 104–105)

Pesem *Termitnjak* se začinja, kot da bi lirski osebek imel pred očmi Hudo jamo in govori tisti vrženi, ki se je z upanjem na rešitev prebijal od ene pregrade do druge in naposled omagal: »Ne pregrizeš se čez ta prag / ne prevrtaš zidu« (Minatti 1970: 115). Pesem se nadaljuje kot pretanjena kritika družbenega sistema, predstavljena v živalski svet.²⁹ Iz poante je jasno, da lirski osebek misli na

²⁹ »Ne pregrizeš se čez ta prag / ne prevrtaš zidu // tekajmo tekajmo mravljice / naravnost ali naokoli / navzkriž ali počez / Kakorkoli / Za mrvico sanj / za drobcem nekakšne sreče / mravljice / trgajmo se za mastnega hrošča / z brezzobimi čeljustmi / grabimo si izpred nenasitnih ust / marljive mravljice // Nekoč je rjovela zemlja / in rjoveli možje / in žene so bile možje / in otroci možje / [...] bridek priokus v ustih enih / posmeh v drugih / dandanes / raznežena pravljica / v spominu postarnih vojakov / v podstrešnicah ali za točilno mizo [...] // Ne pregrizeš se čez ta prag / ne prevrtaš zidu / Na vsaki nogi tenka nevidna nitka / in okoli vratu« (Minatti 1970: 115–116).

svoj čas³⁰ in ne na preteklost. Toda pesnikova dojemljivost zanjo je zavibrirala v neslutene globine, res prav do črnega dna. Metaforična izjava, da je Minatti v *Termitnjaku* dosegel »črno dno« (Paternu 1999: 122), je z novimi odkritji zadela žeblico na glavico. Postala je dobesečno dejstvo.

V pesmi *Obraz*, zadnji v zbirki *Bolečina nedoživetega* so vrstice, ki jih ni težko navezati na pobite in pomorjene nesrečnike, a enako bridko je, da se lirski osebek doživlja njim enako:

Truden sem pravim
 upehana žival
 ki jo gonijo
 zdaj s sladko besedo
 zdaj s kolom
 mimo vseh postaj
 in si želi samo še
 tiste poslednje
 da bi se vdano stegnila
 truden sem pravim

Številka sem pravim
 ki jo je neka neznana
 vsegamogoča roka zapisala
 v nekakšno razpredelnico
 brezoseben mrtev drobiž
 postavka v tujem računu
 tilnik za vsakršen jarem
 tarča za kdovekatero kroglo
 trebuh za katerikoli bajonet
 številka sem pravim [...] (Minatti 1970: 119–120)

Mitja Mejak blagohotno pojasnjuje velikansko razočaranje Minattijevega rodu:

³⁰ Minattijev lirski osebek je do skrajnosti kritičen. Pogreša pokončnost, načelnost, človeka. Saj ga ni več: »Brezlična gmota / brez hrbtenice / z okrnelimimi nožicami / ki trzajo še v snu / ko da tečejo tečejo / da jih kdo ne prehití – / z rokami / do lopatastih komolcev / ki grabijo naprej / in k sebi / grabijo / da jih kdo ne prehití – Nobene zanesljivosti ni več: zgoraj ni več zgoraj / ampak spodaj / je malce v stran / in navkreber / in levo je nazaj / vse je odvisno / od številke / nosu in čevljev« (*Hrbtenica*, Minatti 1970: 111–112).

Po vojnih izkušnjah groze, upora in napora ga je prevzel zanos zmagoslavja. Njegovo zaupanje in vera v smisel zgodovine sta bila tako čista in idealna, da sta bila že od začetka obsojena na neuspeh. Življenjsko je, da se čudovita vizija izkaže za iluzijo in čista vizija človečnosti v vsakdanji, pogosto trdi resničnosti razpade, in to iztreznitev ta rod občuti kot veliko bolečino. (Mejak 1973: 78)

Kamen kot stična točka med Menartovo in Minattijevo poezijo

Janez Menart je v Beli Krajini leta 1960 napisal pesem *Requiem*. Že naslov nedvoumno nakazuje njeno sporočilo, saj pomeni mašo zadušnico. Tukaj vzbuja pozornost zaradi motiva kamna, ki se pojavi takoj na začetku kot kamniti podboj vhodnih vrat in se z oklepno kompozicijo tudi konča: Zlati / IHS / v kamnu nad vrati (Menart 1960: 66, 69). Pesem opisno tematizira propadanje slovenskega patriarhalnega življenja z vidika materialne, družbene in duhovne kulture. Starodavna, nekdanj trdna kmečka domačija nima prihodnosti, saj mladi rod ni več pripravljen delati na zemlji, ker so ga z domačega praga pritegnile druge vrednote.

Pred sivolasim dedom se v notranjem govoru vrtil film, kako bo propadel njegov rod. Lirski oziroma izjavni osebek ga sočutno spremlja:

O, v kamen vklesani jok!
 [...]
 O, trikrat ubog
 ti moj sivolasi pravnik,
 [...]
 Ti zadnji, ki sam, zapuščen od otrok,
 na vegasti klopi pred hišo sediš
 in mračen se vtapljaš v jesenski mrak
 in kot da si v mislih že sklenil naš krog,
 strmiš na izlizani hišni prag!
 O, koliko nog, o koliko rok,
 dan za dnem, dan za dnem,
 [...]
 okamenelo je v tistile breg,
 v tale vodnjak in v ta svinjak
 in v ta dimnik in v streho in v zid

in v tehle troje stopnic
in v tale kamniti prag!

O, koliko nog, o koliko nog,
koliko belih tančic,
koliko črnih krst,
da vdal se je kamen za plitki lok! (Menart 1969: 67–68)

Menartov lirski osebek je res zazrt v »zlato IHS v kamnu nad vrati«, toda bolj ga vznemirja »izlizani hišni prag«, »tale kamniti prag«, kjer »vdal se je kamen za plitki lok« in bo vanj poslednji »strmel« belokranjski dedov pravnuk. Veliko nog je stopalo čezenj na poti na vsakdanje delo, pri odhodi v svet in ga hrepenelo še kdaj prestopiti.

Šele v tem kontekstu prav zableščijo vrstice iz Minattijeve najbolj priljubljene pesmi *Nekoga moraš imeti rad*:

Nekoga moraš imeti rad,
pa čeprav trave, reko, drevo ali kamen [...]
ker kamen pozna bolečino
– Koliko težkih nog
je že šlo čez njegovo nemo srce – (Minatti 1979: 98)

Medtem ko sta v Menartovi pesmi človek in kamen pojmovno še razločena, in je kamen lahko metonimija³¹ za kamniti prag pri domači hiši, je pri Minattiju antropomorfiziran. To pride posebej do izraza, če pri tem mislimo na domači prag. Lahko pa vztrajamo pri razlagi, da gre v vseh treh primerih za kateri koli kamen na tleh – v smislu sožitja z naravo.

To je najbolj izrazit in ploden primer medbesedilnosti Minattijeve poezije, ki ga je zaznala tukajšnja obravnava.³²

³¹ V narečni rabi lahko tudi pomeni hišni prag. Avtopsija, Žiri.

³² Na slovensko klasiko se navezuje pesem *Svidenje* (Božič 1976: 391), saj je edina sonetno oblikovana. Sonetu dodana (15.) vrstica v poanti okrepí vsesplošno materinsko sočutnost. Tako rekoč predsmrtnica *Že mi tišina zaliva usta* se v začetku navezuje na Balantičeva *Zasuta usta* (2008: 121): »Že mi tišina zaliva usta. / Kričim, / a nihče ne sliši / mojih grgrajočih krikov. / Odnáša me. / Nezadržno odnáša / na obrežje brezčasja. // Prepoln zvokov in barv / ptic in trav, / neba in zemlje / se bom vdano skrčil / ob nogah drevesa Življenja in smrti / in kot dete v materinem telesu / v utripa-

Menartovi *Časopisni stibi* in medvojna publicistična poezija

V slovenskem odporiškem pesništvu 1941–1945 je v grobem opaziti dva toka. Prvi je bil tih, nerazumljen, vendar v ustreznem okolju cenjen in spoštovan. To je navzven brezinteresna lirika, pesništvo v žlahtnem pomenu besede. Njemu je pripadal Ivan Minatti. Drugi tok je bil glasen, zavzet in učinkovit, izviral je iz zunanjih pobud, pogosto so ga podpirali in v njem tudi sodelovali ustrezni forumi (politkomisarji, kulturniki, člani SKOJ). Zadevna esejistika in beloruska, poljska, srbska oziroma hrvaška strokovna literatura (I. A. Spivak, J. Świąch, Miloš Bandić, Dunja Rihtman-Auguštin) govorita v tej zvezi o publicistični poeziji in publicističnih žanrih. Budnica, satira, posmrtnica, reportažnica in himna že s svojimi imeni dokazujejo, da je ugotovitev o publicistični poeziji ustrezna predmetu. To težnjo v slovenskem primeru potrjujeta pričevanji Mateja Bora in Jožeta Javorška, da naj bi pisala za plakate (Smolej 1971: 159; Javoršek 1972: 66) in nenazadnje številni dokazi, da je bil v partizanskih glasilih vedno prostor za pravkar našete žanre (Stanonik 1995).

In nazadnje: če se strinjamo, da je za pravilno presojo vsakršnega kulturnega pojava treba upoštevati, da »kultura nobenega zgodovinskega obdobja ni plod samo tistega obdobja, ampak vselej tudi povzetek vsega dotedanjega razvoja človeštva in danes naroda in družbe« (Zupančič 1979: 84–85), ali je res zgolj naključje, da so leta 1960 izšli Menartovi *Časopisni stibi*, ki so z naslovi merili na dnevniške rubrike (Menart 1960: 131–134) in s svojo kritično vsebino vnašali svežino v zapovedani javni kurz.

Sklep

Pri Ivanu Minattiju je »od vsega začetka obstajala bivanjska in ustvarjalna enovitost človeške in umetniške avtorefleksije« (Predan 2009: 215). V vojni čas se vrača z motiviko breze, ki jo razumem kot daljni odmev na polemiko o tem drevesu v kulturni politiki znotraj NOB in revolucije. Po drugi strani Minatti preseneča z nekaterimi motivi, ki se zdijo navezani na Teharje, Hudo

joči globini večnosti / dolgo, neskončno dolgo poslušal / dihanje njegovih korenin.« (Minatti 1994: 157)

jamo in Macesnovo gorico ter morda preroško napovedujejo odkritje teh in drugih smrtonosnih brezen. Minatti se z motivom kamna medbesedilno ujema s pesmijo Janeza Menarta o propadu kmečkega sveta. Menartovi *Časopisni stibi* utegnejo biti sodobna in kritična izpeljava bogate medvojne ilegalne publicistične dejavnosti.

Naj svoj prispevek sklenem nekoliko osebno. Čeprav je naslov ene od reprezentativnih knjig o »narodnoosvobodilnem boju« *S puško in knjigo* (Repe 2015), je v njej za knjigo malo prostora.³³ Najbrž zato, ker je partizansko književnost s svojega vidika obdelal že Miklavž Komelj in si pri tem, drugače od drugih recenzentov,³⁴ privoščil kritiko mojega dela (Komelj 2009: 210), s katero je zbaliziral večletni poglobljeni študij za teoretični model, ki bi z empirično analizo zajel izredno heterogeno snov slovenskega odporniškega³⁵ pesništva (iz kaosa v kozmos); to se mi je izkristaliziralo v dveh shemah za vodoravno in vertikalno klasifikacijo slovenskega odporniškega pesništva (Stanonik 1995: 360, 363).³⁶

Na koncu še hvaležen spomin in zahvala Franciju Šaliju³⁷ in na drugi strani Rudiju Šeligu,³⁸ ki sta po petih letih odklanjanja podprla izid zbirke *Most* (2000), antologije pesmi iz druge svetovne vojne, ne glede na to, na kateri strani so se znašli njihovi avtorji.

³³ Boris Paternu je omenjen samo dvakrat, pač pa je med citiranimi avtorji vsaj šestkrat naveden Komelj, toda z napačnim imenom Matjaž (Repe 2015: 400).

³⁴ V nasprotju z recenzijami Vide Deželak Barič (1996), Mirana Hladnika (1995/1996), Antonije Bernard (1996), Viktorja Guseva (2000, prevod 2001), Frančka Bohanca (2002).

³⁵ Odločitvi pri objavi disertacije za zamenjavo prvotnega pridevnika »narodnoosvobodilno pesništvo« za širši pojem »odporniško pesništvo« je botroval premislek, da v analizi obdelano gradivo nikakor ni izhajalo zgolj iz »narodnoosvobodilne« baze, ker zanjo avtorji niti niso imeli možnosti: zaporniki, taboriščniki, slovenski vojaki v nemški in italijanski vojski, in tudi tisti iz zaledja, ki so si upali priznati, da niso bili člani OF, kar se da preveriti v popisnih listih k posamezni pesmi. Je pa najbrž res, da sem si tedaj to upala javno izraziti.

³⁶ In tega veselja mi ne more vzeti nihče, tudi krivično in žaljivo pisanje na moj račun, kot je Komeljevo, ne. Tako sem napisala že ob neki drugi podobni priložnosti (Stanonik 1994: 3).

³⁷ Franci Šali, nekdanji tajnik CK ZKS, direktor Tiskarne Novo mesto, Dolenjska založba.

³⁸ Pisatelj Rudi Šeligo, le pol leta minister za kulturo Republike Slovenije v vladi Andreja Bajuka.

Viri in literatura

Arhivski viri

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (Inštitut za novejšo zgodovino), Ljubljana:

IZDG 252 III 3 (Minatti, Ivan: Pri nas je lepo)

IZDG 252 III 5 ([Minatti, Ivan]: Pismo materi iz groba. *Stenski in žepni časopisi v IX. korpusu*, nepaginiran tipkopolis [prim. Stanonik 1973: 756])

IZDG 696 I 2 č (Minatti, Ivan: Pri nas je lepo, s popravki)

IZDG P/191-I, št. 7 (Minatti, Ivan: Okrog ognjišča / Okrog peči. *Naša borba*, 3. Ciklostirano [prim. Stanonik 1995: 83])

Tolminski muzej, Tolmin:

TM mapa 701

Diplomski nalogi

BOŽIČ, ALENKA, 1976: *Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo na Tolminskem*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

STANONIK, MARIJA, 1973: *Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945 na Gorenjskem*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Literatura

BALANTIČ, FRANCE, 1984: *Muževna steblika*. Ur. Mitja Mejak. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BERNARD, ANTONIA, 1996: Stanonik, Marija: Pozdravljeno trpljenje [...] Na tleh leže slovenstva stebri stari [...] Iz kaosa v kozmos [...]. *Fabula* 37, št. 1–2, str. 180–185.

BERNIK, FRANCE, in MARJAN DOLGAN, 1988: *Slovenska vojna proza: 1941–1980*. Ljubljana: Slovenska matica.

BOHANEČ, FRANČEK, 2002: *Odsvitanje: literarno-zgodovinski liki*. Ljubljana: Viharnik.

DEŽELAK-BARIČ, VIDA, 1996: Marija Stanonik, Iz kaosa kozmos [...] *Prispevki za novejšo zgodovino* 36, št. 1–2, str. 287–292.

- DOBROVOLJC, FRANCE, 1985: Bio in bibliografija. V: Ivan Minatti: *Prisluškujem tišini v sebi*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 215–225.
- GREGORČIČ, SIMON, 1964: *Poezije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- GUSEV, VIKTOR, 2001: Dragoceno delo slovenske filologinje. *Borec* 53, št. 591–593, str. 219–221. [Prevod iz ruščine.]
- HLADNIK, MIRAN, 1996: »Obljuba dela dolg«. *Jezik in slovstvo* 41, št. 5, str. 284–288.
- JAVORŠEK, JOŽE, 1972: *Usoda poezije*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- KALAN, FILIP, 1975: *Veseli veter*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- KOCBEK, EDVARD, 1967: *Listina*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOMELJ, MIKLAVŽ, 2009: *Kako misliti partizansko umetnost?* Ljubljana: Založba /*cf.
- KOVIČ, KAJETAN, 1985: Pesnik in čas. V: Ivan Minatti: *Prisluškujem tišini v sebi*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 197–211.
- MEDVED, ANDREJ, 1981: Poezija in njena zgodovinskost. *Naši razgledi*, 13. marca 1981, str. 137.
- MEJAK, MITJA, 1971: Lirika Ivana Minattija. V: Ivan Minatti: *Pesmi*. Ljubljana: Partizanska knjiga. Str. 81–85.
- MENART, JANEZ, 1960: *Časopisni stibi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MINATTI, IVAN, 1945: *Pesmi, Bolniški list SVPB Franja*, št. 8, januar, 2–3.
- MINATTI, IVAN, 1954: V mladih brezah tiha pomlad. *Beseda* 4, št. 4–5, str. 193–194.
- MINATTI, IVAN, 1955: *Pa bo pomlad prišla*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
- MINATTI, IVAN, 1963: *Nekoga moraš imeti rad*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MINATTI, IVAN, 1963: *Veter poje*. Ljubljana: Kurirček; Borec.
- MINATTI, IVAN, 1964: *Bolečina nedoživetega*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MINATTI, IVAN, 1965: Tistih solz človeka tedaj zares ni bilo sram. *Borec* št. 10, str. 811–814.
- MINATTI, IVAN, 1970: *Bolečina nedoživetega*. 2., razširjena izd. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MINATTI, IVAN, 1971: *Pesmi*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- MINATTI, IVAN, 1973: *Ko bom tih in dober*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MINATTI, IVAN, 1985: *Prisluškujem tišini v sebi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MINATTI, IVAN, 1994: *Bolečina nedoživetega*. [4. izd.] Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MINATTI, IVAN, 1999: *Pod zaprtimi vekami: Izbrane pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MINATTI, IVAN, 2009: *Vznemirila si gladino mojega tolmuna – pesem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PATERNU, BORIS, s sodelovanjem IRENE NOVAK POPOV (ur.), 1995: *Slovensko*

- pesništvo upora*. Partizanske 2. Ljubljana: Dolenjska založba, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- PATERNU, BORIS, 1974: *Pogledi na slovensko književnost*. 1. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- PATERNU, BORIS, 1994: Minattijeva poezija. V: Ivan Minatti: *Bolečina nedoživetega*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 181–191.
- PATERNU, BORIS, 1999: Minattijeva pot skozi naš čas. V: Ivan Minatti: *Pod zaprtimi vekami: Izbrane pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 113–126.
- PESJAK, JANJA, 2022: Koncentracijsko taborišče Teharje in Spominski park Teharje. V: Bogdan Kolar idr.: *Pod plaščem svetega Martina: Župnija Teharje skozi čas*. Celje: Župnija Teharje, Celjska Mohorjeva družba. Str. 133–154.
- PREDAN, VASJA, 2009: Minattijeva lirična samopodoba. V: Ivan Minatti: *Vzнемirila si gladino mojega tolmuна – pesem*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 189–217.
- PREŠEREN, FRANCE, 1962: *Pesnitve in pisma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- REPE, BOŽO, 2015: *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SIMČIČ, VLADOŠA, 1966: Spomini na partizansko gledališče. *Borec* 17 [i. e. 18], str. 522.
- SMOLEJ, VIKTOR, 1971: *Zgodovina slovenskega slovstva VII: Slovstvo v letih vojne 1941–1945*. Ljubljana: Slovenska matica.
- STANONIK, MARIJA, 1993: »Pozdravljeno trpljenje...«: *Poezija konteksta I* = *Borec* 45, št. 5–7.
- STANONIK, MARIJA, 1995: Diferenciacija literarne kulture med II. svetovno vojno in dileme slovenskega odporniškega [narodnoosvobodilnega] pesništva. V: Marija Stanonik: *Iz kaosa kozmos: Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporniškega pesništva 1941–1945* = *Borec* 47, št. 538–539, str. 75–97.
- STANONIK, MARIJA (ur.), 2000: *Most: antologija pesmi iz druge svetovne vojne, ne glede na to, na kateri strani so se znašli njihovi avtorji*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba.
- ZUPANČIČ, BENO, 1979: [Kultura, revolucija in današnji čas]. V: *Kultura, revolucija in današnji čas: posvetovanje: podelitev domicila kulturnim delavcem OF*. Ljubljana: Plenum kulturnih delavcev OF; Cankarjeva založba. Str. 68–91.
- ŽUPANČIČ, OTON, 1963: *Izbrane pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.